

ЗАКОНОДАВЧА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПЕРЕВІРКИ ПОКАЗАНЬ НА МІСЦІ – НЕОБХІДНА УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Негребецький В. В.

ВСТУП

Пріоритетними завданнями кримінального судочинства є утворення найбільш оптимальної системи слідчих дій, удосконалення порядку їх проведення та підвищення ефективності реалізації. Система слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі постійно розвивається й удосконалюється, що обов'язково приводить до появи ефективних засобів збирання або перевірки зібраної доказової інформації. Однією з таких слідчих (розшукових) дій є перевірка показань на місці. Питання щодо її пізнавальної природи й місця в системі слідчих дій традиційно було й залишається дискусійним, і ця дія досі не знайшла самостійного нормативного врегулювання у чинному кримінально-процесуальному кодексі України (далі – КПК). Однак історія її розвитку й практика застосування свідчать про те, що перевірка показань на місці є необхідним елементом системи слідчих (розшукових) дій чинного КПК України.

В слідчій практиці нерідко виникає необхідність перевірити інформацію або слідчу версію, висунуту на підставі отриманих даних. Це можна зробити як за допомогою зіставлення з іншими наявними доказами, так і через отримання нових. При цьому існують слідчі дії, спеціально призначені для перевірки вже отриманих доказів¹. До групи так званих перевірочних слідчих дій, зокрема, належить слідчий експеримент.

Слідчий експеримент – це слідча (розшукова) дія, яка полягає у відтворенні дій, обстановки, обставин певної події, проведенні необхідних дослідів чи випробувань задля перевірки зібраних доказів, отримання нових доказів, перевірки й оцінки слідчих версій про можливість існування тих чи інших фактів, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення².

¹ Шейфер С.А. Познательное значение следственных действий и их система. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1972. Вып. 15. С. 54.

² Криміналістика : підручник: у 2 т. Т. 1 / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 409.

Особливим різновидом слідчого експерименту є перевірка показань на місці³. Перевірка показань на місці являє собою процес зіставлення інформації, отриманої під час допиту й (або) ідеальних слідів пам'яті, з матеріальною обстановкою місця події за допомогою розповіді, демонстрації та пояснень особи, показання якої перевіряються, задля виявлення її поінформованості про дані, що перевіряються або уточнюються, а також установлення нових фактичних даних.

Метою статті є визначення сутності та місця перевірки показань на місці в системі слідчих (розшукових дій), обґрунтування необхідності її регламентації в окремій нормі КПК України.

1. Поняття і сутність перевірки показань на місці

В процесуальних та криміналістичних наукових джерелах висловлювалися певні сумніви щодо доцільності та обґрунтованості застосування словосполучення «слідчі (розшукові) дії» у чинному КПК України, оскільки слідчі дії та розшукові заходи за своїм змістом, характером, метою і завданнями є різними процесуальними засобами отримання інформації⁴. Слідча дія відрізняється від інших процесуальних дій передусім за ознакою пізнавальної спрямованості, тобто є процесуальним засобом отримання доказової інформації в кримінальному провадженні⁵.

В криміналістичній літературі перевірку показань на місці розглядають як комплексну слідчу дію, що охоплює і поєднує методи пізнання та пізнавальні прийоми інших установлених законом форм одержання доказової інформації, таких як допит, огляд місця події, пред'явлення до впізнання та слідчий експеримент. Однак уже протягом тривалого часу відбувається дискусія про її роль, місце та значення в системі слідчих дій.

Зокрема, розглядуваній проблематиці на рівні дисертаційних досліджень присвятили свої праці А.А. Андрєєв, Д.Д. Заяць, О.Б. Зозулінський, О.Г. Маслов, Л.О. Соє-Серко, В.М. Стратонов, В.М. Уваров, М.М. Хлинцов, О.В. Циценкова, І.В. Чаднова. Водночас, на наш погляд, існує необхідність подальшого дослідження природи

³ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В.Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2018. С. 583.

⁴ Журавель В.А. Деякі проблемні питання провадження слідчих (розшукових) дій за чинним КПК України. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листопада 2013 р., Національна академія правових наук України. Харків, 2013. С. 574.

⁵ Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. Самара.: изд-во «Самарский университет», 2004. С. 14.

цієї слідчої дії, її інформаційної сутності, структури отримуваної інформації, психології і тактики, удосконалення процесуальної регламентації.

У криміналістичній теорії сутність перевірки показань на місці інтерпретується по-різному. Так, Л.О. Соя-Серко вважав, що сутність розглядуваної слідчої дії полягає в показі раніше допитаною особою місця й об'єктів, пов'язаних з розслідуваною подією, в описі нею останньої, демонстрації окремих дій, дослідженні фактичної обстановки цього місця і в зіставленні з нею отриманих повідомлень задля перевірки наявних і встановлення нових фактичних даних⁶. Необхідно відзначити, що автор у цьому разі розкриває не сутність, а зміст цієї слідчої дії.

Є.О. Центров дотримується точки зору про те, що сутність перевірки показань на місці полягає у виявленні справжньої поінформованості допитаної особи про подію, що відбулася, її матеріальну обстановку й окремі обставини, яке здійснюється показом нею конкретного місця й пов'язаних із розслідуваною подією об'єктів, отриманням під час пояснення додаткових показань, відтворенням за необхідності на зазначеному місці, шляхах підходу до нього й відходу, своїх дій і дій інших осіб і зіставленням показань цієї особи з наявною матеріальною обстановкою місця події та іншими наявними доказами⁷.

Під час перевірки показань на місці дійсно встановлюється те, знає чи ні особа, показання якої перевіряються, розташування місця події, матеріальну обстановку і пов'язані з нею обставини події. Водночас про таку «винну поінформованість» свідчить збіг описаних у показаннях ознак обстановки з тими, що мають у дійсності, тому спочатку встановлюється саме відповідність отриманих показань справжній картині місця події за допомогою їх зіставлення з останньою. Про поінформованість припустимо говорити лише тоді, коли не існує жодної можливості одержання допитаною особою інформації про обстановку з інших джерел, крім особистого перебування на місці (наприклад, зі слів інших очевидців події), а такий висновок можна зробити лише за наявності всіх зібраних у справі доказів і аж ніяк не на підставі результатів однієї тільки перевірки показань на місці.

У деяких літературних джерелах стосовно сутності перевірки показань на місці акцентується увага на спрямованості цієї слідчої дії на отримання нових доказів. Так, В.М. Герасимов відзначав, що така перевірка проводиться задля одержання доказів і полягає в показі раніше допитаною особою певного місця, пов'язаного з розслідуваною подією злочину, його особливостей та об'єктів, що знаходяться на

⁶ Соя-Серко Л.А. Проверка показаний на месте : методическое пособие. Москва : изд-во ВИПИПИРМПП Прокуратуры СССР, 1966. С. 12.

⁷ Центров Е.Е. Проверка показаний на месте как самостоятельное следственное действие. *Следователь*. 1999. № 1. С. 37.

ньому, а також в одержанні додаткових показань щодо цієї події з демонстрацією за необхідності своїх дій або дій інших осіб⁸.

І.В. Чаднова вважає, що сутність розглядуваної слідчої дії полягає в отриманні від особи показань про розслідувану злочинну подію на місці, де вона відбувалася, або місці, що стосується цієї події, з одночасним частковим її моделюванням задля як зіставлення таких показань з обстановкою й умовами місця події та іншими наявними в розпорядженні слідчого матеріалами у справі, так і виявлення нової фактичної інформації, що має значення для розкриття й розслідування злочину⁹. Однак таке розуміння сутності розглядуваної слідчої дії не відбиває її спрямованості на перевірку раніше отриманих показань. Унаслідок цього немає розмежування між перевіркою показань на місці й допитом. Ця слідча дія призначена для перевірки вже зібраних доказів. Вона здійснюється за умови, що особа, показання якої перевіряються, раніше вже була допитана щодо досліджуваних обставин. Автор називає таку слідчу дію перевіркою й уточненням показань на місці. З цим повністю погодитися не можна, оскільки уточнення показань не має самостійного значення, а виступає елементом перевірки. Необхідно називати її перевіркою показань на місці.

Аналіз багатьох теоретичних джерел і слідчої практики дав змогу визначити ознаки перевірки показань на місці, що відбивають її сутність і дають можливість провести розмежування з іншими слідчими діями. Отже, ознаками перевірки показань на місці є такі:

- яскраво виражений перевірічний характер (слідча дія призначається для перевірки фактичних даних, що містяться в показаннях обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого чи свідка про пов'язані з певним місцем обставини злочину);

- існування безпосереднього зв'язку між перевіркою показань на місці й допитом, що їй передує (ця слідча дія не може бути проведена без попереднього допиту, на якому отримується інформація, яка потребує перевірки);

- добровільний характер участі особи, показання якої перевіряються, у проведенні цієї слідчої дії;

- безпосередність прибуття з цією особою на місце, про яке вона повідомила у своїх показаннях;

- притаманність власного методу дослідження інформації задля її перевірки, який дає змогу виявляти і відображати дані, недоступні будь-якому іншому способу одержання доказів, а саме зіставлення показань з матеріальною обстановкою місця події за допомогою

⁸ Герасимов В.Н. Тактика проверки показаний на месте. Криминалистика : учебник / ред. Н.П. Яблоков. Москва : БЕК, 1996. С. 426.

⁹ Чаднова И.В. Проверка и уточнение показаний на месте : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук ; Томский государственный университет. Томск, 2003. С. 14.

розповіді, демонстрації та пояснень особи, показання якої перевіряються.

Сукупність зазначених суттєвих ознак дає змогу сформулювати визначення поняття «перевірка показань на місці»: це самостійна слідча дія, яка являє собою процес зіставлення інформації, отриманої під час допиту (та/або ідеальних слідів пам'яті), з матеріальною обстановкою місця події за допомогою розповіді, демонстрації та пояснень особи, показання якої перевіряються, задля виявлення її поінформованості про дані, що перевіряються або уточнюються, а також установлення нових фактичних даних.

Отже, слідча дія має яскраво виражений перевірочний характер. Предметом перевірки є фактичні дані, що містяться в показаннях підозрюваного, потерпілого або свідка, про пов'язані з певним місцем обставини злочину. Показання можуть перевірятися проведенням цієї слідчої дії тільки тоді, коли відомості, що містяться в них, можуть бути зіставлені з реальною обстановкою на місці, про яке повідомила допитана особа, інакше така перевірка не дасть додаткової інформації про обставини, що перевіряються.

Ознакою перевірки показань на місці є добровільність участі особи, показання якої перевіряються, у проведенні цієї слідчої дії. Не можна погодитися з позицією тих авторів, які переконують у тому, що під час проведення такої перевірки отримання згоди допитаної особи, зокрема свідка чи потерпілого, на участь у цій слідчій дії не є обов'язковим¹⁰. Проте участь цієї особи має досить активний характер, що визначається специфікою методів перевірки фактичних даних, застосовуваних у перебігу цієї слідчої дії. Хоча керує процесом її проведення слідчий, особа, показання якої перевіряються, своєю поведінкою, поясненнями та діями значною мірою визначає розвиток цієї слідчої дії. Відповідно до вказівок цієї особи здійснюється пересування до місця події, по прибутті слідчий звертає увагу перш за все на ті об'єкти й ознаки, на які вона вказує. Необхідно, щоб особа, показання якої перевіряються, самостійно показувала обстановку й об'єкти, пов'язані з досліджуваними обставинами, бо інакше така перевірка втрачає будь-який сенс, тому згоду особи, показання якої необхідно перевірити, на участь у цій слідчій дії варто розглядати як підставу, необхідну для прийняття слідчим рішення про проведення перевірки показань на місці.

Перевірка показань на місці передбачає використання специфічного методу отримання інформації, що дає змогу виявляти і встановлювати дані, не доступні іншим процесуальним формам одержання доказів. Таким методом є зіставлення показань про пов'язані з певним місцем обставини злочину з фактичною обстановкою на цьому місці,

¹⁰ Хлынцов М.Н. Проверка показаний на месте. Саратов : изд-во Саратовского юридического института, 1971. С. 64–65.

показаною слідчому особою, яка дала показання. Цей метод є різновидом методу порівняння. Останній же є основою для перевірочних слідчих дій.

В низці наукових криміналістичних джерел зіставлення під час перевірки показань на місці розуміється занадто спрощено: не можна його зводити до простого порівняння усних повідомлень особи, показання якої перевіряються, з фактичною обстановкою місця злочинної події¹¹. Метод зіставлення полягає в одночасному співвідносному дослідженні та оцінці властивостей або ознак, загальних для двох чи більше об'єктів¹². Зіставлення, співвіднесення різних інформаційних систем дає змогу виокремити нову інформацію, якої в ізолюваному вигляді в природі не існує¹³. У процесуальній літературі відзначається, що ця слідча дія спеціально провадиться для зіставлення фактичних даних, а саме показань підозрюваного, які він дав на допиті, з фактичною обстановкою, показаннями та діями цієї особи на місці, а також результатами огляду місця події та допиту свідків і потерпілого¹⁴. Зіставлення інформації із зазначених джерел є специфічною ознакою перевірки показань на місці. За його відсутності слідча дія перетворюється на звичайний допит або огляд місця події.

Процес зіставлення складається з трьох взаємозалежних елементів, а саме розповіді, показу й огляду. Особа, показання якої перевіряються, розповідає про події, які відбулись на цьому місці, та обставини, тісно з ними пов'язані. У порядку уточнення їй можуть бути поставлені запитання слідчим, а з його дозволу – іншими учасниками слідчої дії. Однак зміст поставлених запитань не повинен виходити за межі обставин, дослідження яких пов'язано з місцем події¹⁵. Розповідь особи на місці події супроводжується демонстрацією окремих дій і поз, які не мають дослідного характеру, а також показом окремих об'єктів, орієнтирів, що входять до загального комплексу цієї обстановки. Розповідь, що не супроводжується такою демонстрацією, відтворенням минулих дій, перетворюється на звичайний допит і втрачає будь-які ознаки розглядуваної слідчої дії.

Окремі науковці відзначають, що неодмінними умовами ефективності й вірогідності результатів зіставлення є дослідження і фіксація фактичної

¹¹ Фуфьгин Б.В. Процессуальные формы проверки показаний на месте. *Государство и право*. 1978. № 5. С. 135–139.

¹² Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы. Москва : Наука, 1966. С. 194.

¹³ Шейфер С.А. Познавательное значение следственных действий и их система. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1972. Вып. 15. С. 67.

¹⁴ Лузгин И.М. Расследование как процесс познания : учебное пособие. Москва : НИ и РИО ВШ МВД СССР, 1969. С. 74–75.

¹⁵ Зозулинский А.Б. Правовые основы и криминалистические методы исследования места события с целью проверки показаний : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук ; Харьковский юридический институт. Харьков, 1969. С. 13.

обстановки місця події для підтвердження правильності показань, що перевіряються, інакше воно позбавляється сенсу¹⁶. З таким твердженням погодитися неможливо, оскільки розглянутий елемент не є факультативним. На нашу думку, вивчення розташування місця, об'єктів та орієнтирів, зазначених особою, показання якої перевіряються, входить у зміст методу зіставлення. У цьому полягає взаємозалежність елементів зіставлення показань з фактичною обстановкою, коли розповідь, показ і огляд самі по собі втрачають значення самостійної слідчої дії та у своїй сукупності утворюють самостійну слідчу дію. Таке сполучення елементів не є механічним; елементи інших слідчих дій виступають під час перевірки показань на місці в перетвореному вигляді, вони органічно пов'язані між собою.

Чинним кримінально-процесуальним кодексом України від 13 квітня 2012 р. ця слідча дія не передбачена як окрема слідча (розшукова) дія. Аналіз норми ст. 240 КПК України, що передбачає слідчий експеримент, не дає чіткої відповіді щодо можливості проведення перевірки показань на місці в межах передбаченої цією нормою процедури слідчої (розшукової) дії, тому питання залишається дискусійним, що не сприяє реалізації цієї слідчої дії на практиці. Вважаємо, що проводити перевірку показань на місці в межах ст. 240 КПК допустимо. Слідчому необхідно взяти до уваги те, що особа, показання якої перевіряються, та інші учасники не є професіоналами-юристами, тому потребують точної регламентації своїх дій і детального роз'яснення прав і можливостей¹⁷.

2. Використання закономірностей спілкування під час перевірки показань на місці

Перевірка показань на місці належить до групи слідчих дій, які використовуються для отримання інформації з джерела, в ролі якого виступає людина – носій ідеальних слідів-відображень. Особливість відображення доказової інформації у такому джерелі полягає в тому, що воно відбувається на інтелектуальному (психічному) рівні. Такий характер відображення визначає, з одного боку, форму, в якій відбувається взаємодія з джерелом ідеальної інформації (спілкування), з іншого боку, – методи й прийоми (розпит, розповідь, демонстрація (показ), спостереження за поведінкою тощо), які використовуються слідчим для отримання інформації. У зв'язку з цим постає проблема

¹⁶ Зозулинский А.Б. Правовые основы и криминалистические методы исследования места события с целью проверки показаний : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук ; Харьковский юридический институт. Харьков, 1969. С. 14.

¹⁷ Белкин А.Р. Особенности производства следственного эксперимента, проверки показаний на месте и опознания в ходе предварительного следствия. *Криминалист* первопечатный. 2010. № 1. С. 27.

використання закономірностей спілкування для одержання інформації під час проведення слідчої дії.

На особливості спілкування у процесі розслідування злочинів вже було звернено увагу в криміналістичній літературі¹⁸. Отже, ними є двостороння спрямованість процесу спілкування; наявність керуючого впливу слідчого; цільова спрямованість на одержання від суб'єкта необхідної слідчому інформації; визначеність форми, у якій відбувається спілкування, відповідно до передбаченої кримінально-процесуальним законодавством процедури; залежність від правової регламентації; наявність психологічного впливу слідчого на особу як джерело інформації; необхідність установлення та підтримання психологічного контакту з цією особою. Названі особливості характеризують спілкування в ході будь-якої вербальної слідчої дії. Водночас залишається недостатньо дослідженою специфіка спілкування саме у процесі перевірки показань на місці.

Прийоми спілкування отримали досить широке застосування в судово-слідчій діяльності. Так, В.Г. Лукашевич здійснив спробу обґрунтувати необхідність формування в криміналістиці окремої інтегративної теорії спілкування. Останнє розглядається як обов'язковий елемент (сторона) слідчої діяльності, змістом якого є організація й тактика взаємодії слідчого з учасниками процесу на підставі правовідносин, що склалися в рамках кримінального судочинства. Зокрема, автор пропонує як основний метод одержання інформації для групи вербальних слідчих дій (допиту, очної ставки, пред'явлення для впізнання, перевірки показань на місці) метод допиту, змістом якого, на його думку, є система прийомів спілкування з джерелом інформації, у ролі якого виступає людина. Вважаємо, що поділ слідчих дій на вербальні і невербальні є досить умовним, тому що, наприклад, під час перевірки показань на місці мають значення й використовуються не тільки вербальні елементи спілкування, але й невербальні (демонстрація), а також опосередковане сприйняття обстановки. Елементи вербальності під час проведення цієї слідчої дії дійсно присутні, але тут не може бути категоричності.

Перевірка показань на місці як специфічна форма спілкування має три взаємозалежні сторони, а саме комунікативну, інтерактивну й перцептивну. Комунікативна характеризує зміст спілкування й полягає в обміні інформацією між його суб'єктами. Інтерактивна сторона є основною характеристикою процесу спілкування, оскільки відбиває форму, у якій воно відбувається: це взаємодія між суб'єктами спілкування. Перцептивна сторона спілкування означає процес

¹⁸ Лукашевич В.Г. Основы теории профессионального общения следователя : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Киевский университет им. Т.Г. Шевченко. Киев, 1993. С. 34.

сприйняття партнерами один одного по спілкуванню і встановлення на цьому підґрунті взаєморозуміння. У теорії криміналістики спілкування розглядається насамперед як взаємодія між його суб'єктами, спрямована на одержання необхідної слідству інформації, за якої людина, будучи носієм ідеальних слідів, не є пасивним об'єктом, стосовно якого проводяться дії, а виступає активним і діяльним суб'єктом відносин, який може впливати на хід і результати такого спілкування¹⁹, тому тактика вербальної слідчої дії розглядається в теорії криміналістики передусім як вибір, використання доцільних форм і способів взаємодії слідчого з учасниками процесу.

Спілкування під час перевірки показань на місці характеризується розширеним колом учасників слідчої дії. У літературних джерелах до них відносять осіб, які безпосередньо виконують пізнавальні операції або сприяють їх здійсненню²⁰. В проведенні слідчої дії беруть участь слідчий, особа, показання якої перевіряються, поняті. В певних випадках, визначених Кримінально-процесуальним кодексом України, обов'язковою є участь захисника, перекладача. В перевірці показань на місці можуть брати участь також прокурор, дізнавач, статист, допоміжні учасники. Л.О. Соя-Серко відзначає, що в разі перевірки показань неповнолітнього слідчому доцільно керуватися відповідними правилами допиту щодо необхідності запрошення педагога²¹. Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться за участю законного представника, педагога, психолога, а за необхідності – лікаря (ч. 1 ст. 226 КПК України). Вважаємо, що з цим положенням необхідно погодитися. Під час перевірки показань на місці, одержуючи від неповнолітнього відомості про розслідувану подію, слідчий заінтересований у тому, щоб вони були отримані і зафіксовані з урахуванням особливостей психіки неповнолітнього. У процесі підготовки і проведення цієї слідчої дії педагог може повідомити слідчому додаткову важливу інформацію. Використовуючи спеціальні прийоми, розроблені в педагогіці і психології стосовно віку та особливостей психіки неповнолітніх, педагог допоможе слідчому встановити контакт із ним та одержати від нього правдиві показання. Його компетентна консультація дасть змогу також розібратися в тому, що зі сказаного або показаного відповідає дійсності, а що і з яких причин викликає сумнів. Допомога педагога може бути використана для більш точного фіксування особливостей мови, характерних для

¹⁹ Лукашевич В.Г. Основы теории профессионального общения следователя : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Киевский университет им. Т.Г. Шевченко. Киев, 1993. С. 15.

²⁰ Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. Москва : Юридическая литература, 1981. С. 78.

²¹ Соя-Серко Л.А. Проверка показаний на месте : методическое пособие. Москва : изд-во ВИПИПИРМП П Прокуратуры СССР, 1966. С. 24.

неповнолітнього у протоколі. Аналіз літературних джерел показує, що участь педагога доцільна навіть під час вирішення питання про те, чи потрібно перевіряти показання неповнолітнього на місці. Так, Л.О. Соя-Серко вважає, що необхідна попередня консультація досвідченого педагога, якому потрібно пояснити, у чому полягає зміст передбачуваної слідчої дії.

Під час перевірки показань на місці її учасники виконують різну роль. На нашу думку, існує специфіка впливу тих чи інших учасників на процес перевірки й одержання доказової інформації. Так, за слідчим закріплена роль організатора, який має забезпечувати взаємодію між суб'єктами спілкування. Особі, показання якої перевіряються, відведена активна роль у цьому процесі, тому що від неї значною мірою залежать хід і результати слідчої дії. Участь останньої у проведенні перевірки має добровільний характер. Під час взаємодії з учасниками перевірки показань на місці слідчому необхідно брати до уваги такі чинники. По-перше, з боку слідчого потрібна чітка організація взаємодії між суб'єктами спілкування. По-друге, присутність значного кола осіб під час проведення розглядуваної слідчої дії може негативно вплинути на контакт слідчого з особою, показання якої перевіряються²². Також варто враховувати, що з боку учасників слідчої дії можливим є негативний вплив на цю особу внаслідок чого може втратитись психологічний контакт. Так, В.Л. Васильєв зауважує, що одне випадково кинуте слово може зруйнувати атмосферу довіри до слідчого й унеможливити подальше проведення цієї слідчої дії²³.

Викликає інтерес роль спеціаліста у спілкуванні під час перевірки показань на місці. Спеціаліст може звернути увагу слідчого на факти, що мають значення для справи. Такі дані, встановлені під час перевірки показань на місці, можуть потребувати подальшої експертної або експериментальної перевірки. При цьому спеціаліст може зробити попередні висновки щодо таких даних (наприклад, приблизно зазначити час смерті, знаряддя вбивства, можливість нанесення тілесних ушкоджень певним способом). Ці висновки не мають доказового значення і не фіксуються в протоколі, але вони виступають орієнтуючою інформацією і мають характер консультацій. Якщо в справі має бути призначена експертиза, то експерт у процесі проведення слідчої дії може надати слідчому консультаційно-технічну допомогу, а його дії будуть охоплюватися статусом спеціаліста. Роль спеціаліста під час перевірки показань на місці може полягати в постановці запитань особі, показання якої перевіряються, задля

²² Соя-Серко Л.А. Проверка показаний на месте : методическое пособие. Москва : изд-во ВИПИПИРМПП Прокуратуры СССР, 1966. С. 21.

²³ Васильев В.Л. Юридическая психология. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2000. С. 473.

уточнення тих чи інших обставин, що мають значення у справі. Він може надати слідчому допомогу у фіксації результатів криміналістичної реконструкції, яка здійснюється особою, показання якої перевіряються.

Специфіка процесу спілкування під час проведення перевірки показань на місці пов'язана з використанням невербальних засобів спілкування задля передачі інформації слідчому від особи, показання якої перевіряються. Серед таких засобів, що мають вагомe змістове навантаження під час перевірки показань на місці, необхідно вирізнити жести, просторове розташування сторін, пози, візуальний контакт і демонстрацію. Під час показу підозрюваним того чи іншого об'єкта (місця) застосовуються вказівні жести. Оскільки за змістом такі жести містять інформацію про зв'язок конкретного об'єкта (місця) з тими чи іншими обставинами, то факт вказання особою на такий об'єкт (місце) має велике значення, внаслідок чого він має бути обов'язково зафіксований у протоколі слідчої дії. Факт вказання доцільно також зафіксувати за допомогою фотозйомки або відеозапису.

Серед засобів спілкування, які використовуються у процесі перевірки показань на місці, істотна роль належить демонстрації. При цьому застосовуються такі види демонстрації, як показ місця події, об'єктів, маршруту пересування, демонстрація окремих дій, а також поз. В етимологічному значенні термін «демонстрація» означає пояснення чого-небудь на ділі зі вказанням на предмет і всі його особливості. Таким чином, йдеться не просто про показ того чи іншого об'єкта, а про пояснення обставин, пов'язаних із ним. На нашу думку, термін «демонстрація» є доречним, тому що він найточніше відбиває сутність розглядуваних засобів спілкування під час перевірки показань на місці. У цьому аспекті використовуваний у літературі термін «показ» менше відповідає їх змісту.

У психології до засобів спілкування відносять просторове взаєморозташування сторін учасників спілкування²⁴. Простір як знакова система під час спілкування є предметом вивчення такої галузі психології, як проксемика. На нашу думку, використання просторового розташування як засобу спілкування у перебігу перевірки показань на місці має свої особливості, пов'язані зі специфікою пізнавального процесу. Особа, показання якої перевіряються, під час пересування має йти попереду інших учасників слідчої дії. Своім положенням у просторі вона вказує маршрут пересування й об'єкти, що цікавлять слідство. Таким чином, під час проведення цієї слідчої дії просторове розташування використовується як засіб передачі інформації.

Необхідно відзначити роль поз як засобу спілкування під час перевірки показань на місці. Так, В.В. Романов вважає, що в процесі

²⁴ Романов В.В. Юридическая психология : учебник. Москва : Юрист, 1998. С. 387.

спілкування необхідно звертати увагу на пози його учасників: як вони стоять, сидять, пересуваються під час розмови тощо. З думкою вченого, вважаємо, варто погодитися. Однак зауважимо, що під час перевірки показань на місці інформаційне значення мають також пози, які можуть спеціально демонструватися особою, показання якої перевіряються, під час уточнення тих чи інших обставин.

Необхідно відзначити роль інших невербальних засобів спілкування під час перевірки показань на місці. Так, мають досить вагоме значення засоби вокалізації мови (якість голосу, його діапазон, тональність), темп мови, паузи, плач, сміх, покахикування тощо. Останні досліджувалися в загальній і юридичній психології; у криміналістиці можливість застосування цих засобів спілкування вивчалася стосовно тактики допиту²⁵.

У психології використовується близький за значенням термін «паралінгвізми»²⁶. Йдеться про ті жести, міміку, рухи тіла, звукові явища, що супроводжують мову людини й служать відбиттям її стану, настрою, ставлення до чого-небудь. На нашу думку, паралінгвістичні елементи мови необхідно використовувати під час перевірки показань на місці. У зв'язку з тим, що оточуюча обстановка впливає на особу, показання якої перевіряються, спостереження за зазначеними елементами мови дає змогу виявити її психічний стан.

Специфіка спілкування під час проведення досліджуваної слідчої дії пов'язана з різним характером взаємодії між слідчим і особою, показання якої перевіряються. У теорії криміналістики розрізняють такі два різновиди взаємодії людей і об'єктів під час здійснення слідчих дій: безпосередню взаємодія, в результаті якої здійснюється вплив на особу, яка вчинила злочин, або інших осіб, зокрема свідків, потерпілих; опосередкована взаємодія, за якої слідчий (суддя) через матеріальні об'єкти одержує інформацію про дії, вчинені злочинцем²⁷. Під час перевірки показань на місці наявні обидва види взаємодії, а саме безпосередня взаємодія, що відбувається у формі спілкування між слідчим та особою, показання якої перевіряються, і опосередкована взаємодія, здійснювана за допомогою матеріальної обстановки. Опосередкована взаємодія полягає у спостереженні слідчим самої обстановки і тих змін, які є наслідком перебування раніше в цьому місці допитаної особи. Потрібно відзначити, що таке спостереження має бути обов'язковим у процесі зіставлення перевірочних показань із

²⁵ Коновалова В.Е. Допрос как информационный процесс. *Вибрані твори*. Харків : Апостіль, 2012. С. 252; Шепитько В.Ю. Допрос несовершеннолетних: психология и тактика : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Харьковский юридический институт. Харьков, 1990. С. 10.

²⁶ Коновалова В.Е. Правовая психология. Харьков : Консум, 1997. С. 11.

²⁷ Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции : учебное пособие. Харьков : Гриф, 1997. С. 133.

фактичною обстановкою на місці події. Суттєвим є також те, що опосередкована взаємодія між слідчим і цією особою має зустрічний характер, тому що зміни в обстановці сприймаються не тільки слідчим, але й особою, показання якої перевіряються, коли вона демонструє обстановку. Це зумовлює можливість використання слідчим психологічного впливу обстановки задля викриття неправдивих показань підозрюваного.

Обстановка впливає на особу, показання якої перевіряються, оскільки вона повторно перебуває на місці злочинної події. Можливість використання такого впливу є специфічною ознакою психологічної характеристики перевірки показань на місці. О.Р. Ратинов і С.А. Шейфер розглядають цю слідчу дію як своєрідну очну ставку особи, показання якої перевіряються, з місцевістю, учасниками якої є, з одного боку, ця особа, а з іншого боку, будинок, вулиця та інша ділянка місцевості, де відбувалися описувані підозрюваним події²⁸. Обстановка місця події є джерелом інформації, що може суттєво впливати на процес взаємодії між слідчим та особою, показання якої перевіряються, у зв'язку з чим існує потреба використання психологічного впливу обстановки на цю особу задля одержання інформації, необхідної для слідства. В.Г. Лукашевич, зокрема, вважає можливим застосування під час проведення перевірки показань на місці тактичних прийомів, заснованих на комплексному використанні засобів вербального спілкування й органів почуттів²⁹.

Специфіка процесу пізнання зазначеної слідчої дії передбачає абсолютну самостійність демонстрації особою, показання якої перевіряються, місця події та обстановки. Просторове розташування учасників цієї слідчої дії є невербальним засобом спілкування, тому може використовуватися для передачі інформації між ними. Отже, існує нагальна потреба вивчення питання про те, які саме дії учасників є неприпустимими під час перевірки показань на місці. На нашу думку, є доцільним введення терміна «навідні дії». Як навідні слід розглядати дії, за допомогою яких особі, показання якої перевіряються, передається раніше невідома інформація про маршрут пересування, розташування об'єкта або спосіб учинення окремої дії.

Заслуговує також окремого розгляду проблема персеверації. В криміналістиці персеверація розглядається як прагнення допитуваного повторити у своїй відповіді слова й конструкції, тільки що вжиті слідчим

²⁸ Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. Москва : НИ и РИО ВШ МООП СССР, 1967. С. 274; Шейфер С.А. О познавательной сущности и пределах применения проверки показаний на месте. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1978. Вып. 28. С. 118.

²⁹ Лукашевич В.Г. Основы теории профессионального общения следователя : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Киевский университет им. Т.Г. Шевченко. Киев, 1993. С. 32.

у запитанні³⁰. Під час перевірки показань на місці зазначене явище є актуальним у зв'язку з тим, що об'єктивність результатів цієї слідчої дії багато в чому залежить від того, чи самостійно особа, показання якої перевіряються, демонструє обстановку й пояснює обставини події. Оскільки структура одержуваної інформації є досить складною, то підозрювана особа не завжди має чітке уявлення про те, що саме потрібно показати й пояснити. Останнє приводить до того, що слідчий буквально вкладає у вуста особи, показання якої перевіряються, свої власні слова, а це є неприпустимим.

Вважаємо за необхідне відзначити також таке важливе психологічне явище, як вербальна ригідність. Воно полягає в тому, що, не копіюючи в явній формі слова слідчого, особа, показання якої перевіряються, нібито продовжує мислити в напрямку, нав'язаному їй слідчим³¹. На практиці зустрічаються випадки, коли слідчий перед виходом на місце, де має бути здійснена перевірка показань, задля економії часу (або з інших причин) буквально розписує для підозрюваного весь сценарій майбутньої слідчої дії. Власне, наявне нав'язування з боку слідчого на особу, показання якої перевіряються. У результаті такого впливу ні про яку самостійність пояснень і демонстрації говорити неможливо.

3. Використання біометричних технологій під час проведення слідчого експерименту та інших слідчих (розшукових) дій

Сьогодні вже навіть така поширена слідча (розшукова) дія, як слідчий експеримент, за наявності у допитуваної особи біометричного паспорту (ID-card) передбачає використання біометричної технології для перевірки і підтвердження особи допитуваного. Істотно, що з набуттям чинності Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 р. № 5492-VI та «Положення про національну систему біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства» (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1073) не просто слідчий має використовувати біометричну технологію, але й існують готові технічні рішення для реалізації цієї мети.

³⁰ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В.Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2018. С. 588.

³¹ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В.Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2018. С. 710.

ВИСНОВКИ

Досі перевірка показань на місці не одержала самостійної регламентації в чинному КПК України. Пропонуємо проєкт цієї статті.

«Перевірка показань на місці

1. Задля перевірки показань підозрюваного, свідка, потерпілого про обставини вчиненого злочину слідчий має право прибути на зазначене цією особою місце й зіставити інформацію, отриману під час його допиту, з матеріальною обстановкою місця події за допомогою особи, показання якої перевіряються, демонстрації нею обстановки й окремих дій. Для участі в слідчій дії може бути залучений спеціаліст. Участь особи, показання якої перевіряються, у проведенні слідчої дії є добровільною.

2. Під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії слідчим можуть бути поставлені запитання особі, показання якої перевіряються. При цьому забороняється постановка навідних запитань і виконання дій навідного характеру.

3. Не допускається одночасна перевірка показань декількох осіб.

4. Демонстрація окремих дій не може принижувати гідність осіб, які беруть участь у перевірці показань, або становити небезпеку для їхнього здоров'я.

5. Про хід і результати перевірки показань на місці складається протокол, який підписують учасники слідчої (розшукової) дії. Під час проведення перевірки можуть застосовуватися фотозйомка, звуко- і відеозапис, складені плани і схеми».

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню сутності й місця перевірки показань на місці в системі слідчих (розшукових) дій, визначенню шляхів підвищення ефективності та вдосконалення процедури цієї слідчої (розшукової) дії в межах чинного кримінально-процесуального законодавства України. Доводиться необхідність процесуальної регламентації перевірки показань на місці в окремій нормі і КПК України. Пропонується проєкт статті КПК. Акцентується увага на вербальному аспекті розглядуваної слідчої дії. Її призначення визначається отриманням інформації з джерела, в ролі якого виступає жива людина – носій ідеальних слідів, тому в тактиці перевірки показань на місці існує потреба використовувати закономірності спілкування як методу під час взаємодії з людиною, що є джерелом інформації. Наголошується на можливостях використання біометричних технологій під час проведення слідчих (розшукових) дій. Автор звертає увагу на доцільність використання автоматизованих систем зчитування інформації з біометричних паспортів (ID-card) під час слідчого експерименту та інших слідчих (розшукових) дій задля перевірки особи – учасника процесуальної дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шейфер С.А. Познавательное значение следственных действий и их система. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1972. Вып. 15. С. 54–70.
2. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.
3. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В.Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2018. 952 с.
4. Журавель В.А. Деякі проблемні питання провадження слідчих (розшукових) дій за чинним КПК України. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листопада 2013 р., Національна академія правових наук України. Харків, 2013. С. 573–576.
5. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. Самара : изд-во «Самарский университет», 2004. 225 с.
6. Соя-Серко Л.А. Проверка показаний на месте : методическое пособие. Москва : изд-во ВИПИПИРМППр Прокуратуры СССР, 1966. 91 с.
7. Центров Е.Е. Проверка показаний на месте как самостоятельное следственное действие. *Следователь*. 1999. № 1. С. 36–40.
8. Герасимов В.Н. Тактика проверки показаний на месте. Криминалистика : учебник / ред. Н.П. Яблоков. Москва : БЕК, 1996. 708 с.
9. Чаднова И.В. Проверка и уточнение показаний на месте : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук ; Томский государственный университет. Томск, 2003. 24 с.
10. Хлынцов М.Н. Проверка показаний на месте. Саратов : изд-во Саратовского юридического института, 1971. 119 с.
11. Фуфыгин Б.В. Процессуальные формы проверки показаний на месте. *Государство и право*. 1978. № 5. С. 135–139.
12. Белкин Р.С. Собирание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы. Москва : Наука, 1966. 293 с.
13. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания : учебное пособие. Москва : НИ и РИО ВШ МВД СССР, 1969. 177 с.
14. Зозулинский А.Б. Правовые основы и криминалистические методы исследования места события с целью проверки показаний : автореф. дис. ... канд. юрид. наук ; Харьковский юридический институт. Харьков, 1969. 20 с.
15. Белкин А.Р. Особенности производства следственного эксперимента, проверки показаний на месте и опознания в ходе

предварительного следствия. *Криминалисть першопечатний*. 2010. № 1. С. 27–24.

16. Лукашевич В.Г. Основы теории профессионального общения следователя : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Киевский университет им. Т.Г. Шевченко. Киев, 1993. 44 с.

17. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. Москва : Юридическая литература, 1981. 128 с.

18. Васильев В.Л. Юридическая психология. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 624 с.

19. Романов В.В. Юридическая психология : учебник. Москва : Юристъ, 1998. 488 с.

20. Коновалова В.Е. Допрос как информационный процесс. *Вибрані твори*. Харків : Апостіль, 2012. С. 251–258.

21. Шепитько В.Ю. Допрос несовершеннолетних: психология и тактика : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Харьковский юридический институт. Харьков, 1990. 24 с.

22. Коновалова В.Е. Правовая психология. Харьков : Консум, 1997. 160 с.

23. Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции : учебное пособие. Харьков : Гриф, 1997. 255 с.

24. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. Москва : НИ и РИО ВШ МООН СССР, 1967. 289 с.

Information about the author:

Nehrebetskyi V. V.,

Ph. D. in Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Criminalistics

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Pushkinska str., Kharkiv, 61024, Ukraine